

Érték, erkölcs, közösség

Jancsó Béla újrafelfedezése

1. Oka lehetett annak, hogy a múlt század legtekintélyesebb folyóiratát szerkesztő Osvát Ernő 1926-ban úgy nyilatkozott: Németh László és Illyés Gyula mellett Jancsó Bélától várja a legtöbbet. (A *Nyugathoz* gyakorta bejáró Eötvös-kollégista Jancsó Elemér révén sürgette az idősebb Jancsó fivér kéziratait – jegyezte fel unokaöccse.) Babits és Jancsó Elemér levelezéséből arról értesülünk, hogy 1935 tavaszán Babits is számon tartotta Jancsó Bélát, és kéziratot várt tőle. Arról is van tudomásunk, hogy Kosztolányi és Schöpflin Aladár is kedvelte a fiatal irodalomesztétát, aki az esszé megújításával érdemelte ki kortársai megkülönböztetett figyelmét.

Amerikából írt leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron elsődlegesen az ő kritikusi beszámolóiból értesült a figyelmet keltő erdélyi művekről, az irodalmi élet fejleményeiről, és saját alkotásait illetően is tőle várta a lehető legszigorúbb bírálatot. Nemcsak a *Lélekindulásból* ismert novelláit küldte el rendre barátjának, versekkel is meglepte őt, sőt, a Janovics Jenő színház-pályázatára írt „székely tragédiáját”, a hetvenes évek elején felfedezett *Ősvigasztalást* is kritikusi figyelmébe ajánlotta.¹ Tamási nemcsak a kritikai szigort várta el Jancsótól, ezen felül még az írónvelés gondját is megosztotta vele. „Mintha úgy állna minden, hogy nem lesz egy erős és értékeket összeszedő szépirodalmi lap, amíg mi nem teremtünk egyet – írta 1925. június 21-én kelt, Amerikából küldött levelében. – Ezt, édes Bélám, különösen a figyelmedbe ajánlom, tartsuk a kérdést napirenden, beszélgessetek róla, s készüljünk rá, még ha két-három esztendő kell is, amíg megkezdhetjük.”²

Mielőtt hazatért volna Amerikából, Tamási tudomására jutott, hogy *Tizenegyek*-beli társuk, Kemény János „erdélyi Helikont” szervez. „Írtam is neki néhány sort, dicsérvén az eszméjét – olvashatta Jancsó –, de tartózkodtam minden részletekbe vágó dolog említésétől, bizonyára lesz annyi érzéke, ahogy ismerem őt, hogy a fiatal generációt is bekapcsolja. Illenék és szükséges volna ide legalább hármunknak bejutni, de Neked semmi esetre sem lenne szabad

CSEKE PÉTER (1945) irodalomtörténész, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem ny., doktori témavezető tanára. Legutóbbi kötete: *Hazatérő szavak nyomában. Szociográfiai riportok* (Polis–Magyarország Felfedezése Alapítvány, 2021).

elmaradnod onnét. Tehát légy éber, s egyedül mindnyájunk légy.”³ Jancsó Bélát és Kemény Jánost nemcsak a *Tizenegyek* hozta össze, Jancsó már azt megelőzően munkatársa volt – miként ebből a kötetből is kiderül – a Kemény által indított *Előre* című félhavi kolozsvári folyóiratnak, amelynek programalakítója is volt.⁴

A *Tizenegyek* közül Finta Zoltán, Kacsó Sándor és Tamási kapott meghívást Marosvécsre – Jancsó Béla nem. Igaz, hogy az időben Szegeden volt orvostanhallgató, de éppen abban az évben mutatkozott be a *Nyugat*-ban. Tamási később nyilvánosan is szorgalmazta Jancsó bevonását, ám erre nem került sor. Mikó Imre ezt azzal magyarázta, hogy a Helikon keretében nem kívántak „túlságos hangsúlyt adni az amúgy is ellenzékieskedő székely íróknak. Benedek Elek sem kapott meghívást.”⁵ A Benedek Elek népművelő programjához felzárkózott székely írókat valóban a népi radikalizmus jellemezte, Jancsó Béla pedig a székely irodalom érvényre juttatása mellett tört lándzsát – már Kemény János lapjában is.

A kérdés kapcsán Debreczeni László 1983-ban arra hívta fel a figyelmemet, hogy itt olyan „bizalmas befolyások” érvényesülhettek, amelyekről a kívülállók nem tudhattak. Azt viszont a leghatározottabban állította, hogy sem Benedek Elek, sem Jancsó Béla esetében nem lehetett személyi kifogás.⁶ A következő évben jelent meg *Benedek Elek irodalmi levelezésének* II. kötete. Ebben ezek a szentimrei sorok világítják meg a lényegét: „Egyelőre annyit megtudtam, hogy Bátyám távolmaradását közvetve jeles Szabolcska Mihály apánknak lehetett köszönni. Az öreg ui. Marosfelfaluban nyaral, és értésére adta Kemény Jánoskééknak, hogy szívesen állna a helikoni hadak élére. Kuncz Dadiék erre úgy határoztak, hogy szigorúan csak középkorúakat fognak meghívni, s ezzel a Szabolcska meg nem hívása indokoltnak fog látszani. Bátyámnak viszont az üdvözlő távirattal akarták értésére adni, hogy nem mindenki bűnös ötvenen felül.”⁷ Az üdvözlő távirat kapcsán Benedek Elek megjegyezte: „Kisbaconban *dolgozni* lehet, sokat. Igen sokat, *vezérkedni* azonban nem.”⁸

Kuncz Aladárék úgy döntöttek, hogy a középnemzedék legyen képviselve Marosvécsen. Nem többen, mint húszan. Aztán huszonkilencre bővült a névsor. Később is lett volna alkalom a meghívására, hiszen 1927-ben, 1929-ben, 1931-ben, 1932-ben, 1934-ben, 1935-ben, 1936-ban, 1938-ban és 1942-ben is bővítették a munkaközösséget. Minthogy az utóbbi évtizedek kutatásai során ez idáig nem került elő eligazító dokumentum, az látszik a legvalószínűbbnek, hogy nem Kemény Jánoson múltott a dolog: Jancsó Béla érdeklődésében következett be hangsúlyváltás a húszas évek végére.

2. Szegedről hazatérve ugyanis a főiskolai hallgatóknak teremtett felekezetek feletti fórumot – de nem szépirodalmi, hanem társadalomtudományi. Mindközben az *Erdélyi Helikon* első főszerkesztője, Áprily Lajos természetesen számíthatott Jancsó közreműködésére, aminthogy az ő távozását követően Kuncz Aladár is. Aki a folyóirat 1930. újról kezdődő számában *Fiatal magyarok* címmel a magyar irodalom hivatásáról indított ankétot. Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Győry Dezső, Illyés Gyula, József Attila mellett Jancsó Béla is kifejti véleményét. Ami beszédes

bizonyítéka, hogy a harmincas évek elején nemzedéke legjobbjai között tartották számon. Aki irodalmi credóját – rövid világirodalmi kitekintés után – így fejezte be: „Ady megérezte: van egy évezredig alvó lélekgyökér. Szabó Dezső programmá tette, hogy az egész magyar élet újjászületésének ebből kell kiindulnia. Mi, Erdély székely írói, érezzük és a világgal tudatni akarjuk, hogy ez az ősi lélek a legkeveretlenebbül megmaradt, legtöbb lehetőséget és energiát rejt a magyar fajon belül a székelyben, amely hivatott, hogy egy világrendeltetés öntudatát az egész magyarságban fellobbantsa, és ennek az öntudatnak egyetemese emberi és mindenségi hitet adjon szárnyakul. A magyar irodalom jövője: az ő világrendeltetése.”⁹

A neve alatt megjelent rövid életrajzi eligazító ezt adta az ankét olvasói tudtára: „Volt újságíró, most orvostanhallgató. Tagja volt ő is, mint Balázs Ferenc, a *Tizenegyeknek*, akiknek 1923-ban megjelent antológiája először vetette fel a székely irodalom problémáját. Kritikus és esztétikus.”

A *Tizenegyekben* világirodalmi arcképekkel, alkotás-lélektani eszme-futtatásokkal, a *Nyugatban* az esszé megújításával jelentkezett. Az erdélyi sajtóban jobbra irodalom- és műkritikával. Talán ez a magyarázata annak, hogy az irodalomkritikánál átfogóbb minősítést társították a nevéhez. Az esztétikus abban a korban az eleven, élénk, felpezsdítő hatású írásmód szerzőjét jelölte. Voltaképpen az esszéírót.

Az irodalomteremtés heroizmusának korszakában Jancsó Béla azzal keltett feltűnést, hogy tolla nyomán a könyvkritika irodalomértelmezéssé nemesedett. Az akkoriban uralkodó baráti méltatással szemben megteremtette az emelkedett kritikai szellem igényét. Amire – miként Dsida írta ugyancsak az ankétban – olyan szükség mutatkozott, „mint a fuldoklónak a friss levegőre”.¹⁰ A szintén „esztétikusként” számon tartott Ignótus Pál, a *Nyugat*-szerkesztő fia így nyomatékosított ugyanott: „Esztétikai alkotást esztétikai mértékkel kell mérni. De ez az esztétikai mérték is csak szavakkal fejezhető ki [...] – aki verset vagy regényt kritizál, az a társadalmat is kritizálja. A tisztességes és értelmes társadalomkritikai szó az, amire legnagyobb szüksége van a magyar irodalomnak.”¹¹ Olyannak kell lennie az erdélyi irodalomkritikának és irodalomértelmezésnek – Dsida és Jancsó hangja az ankétban felerősíti egymást –, hogy „misszióteljesítése” befolyásoló hatással lehessen a többi magyar lakta terület irodalmára is. De ehhez először önmagával kell „rendbe jönnie”.

Kuncz jól ismerte a *Tizenegyek* antológiáját, írt is róla az *Ellenzék* irodalmi mellékletében. Leginkább a két tanulmányíró – a programadó Balázs Ferenc és a világirodalmi tájékozottságát bizonyító Jancsó Béla – teljesítménye foglalkoztatta. Első világháború előtt indult nemzedékének tapasztalatait akarta figyelmükbe ajánlani: „Mi is elindultunk egykor nagy, vágyakozó öleléssel a világkultúra felé. Sokat tanultunk, s megbecsültük az írói tollat. Ezt az egyet bizvást elmondhatjuk. De amikor aratni készültünk, amikor a termést be akartuk hozni, jött a nagy fölfordulás, amely éppen a mi nemzedékünket törte derékon. Talán csak egy volt közöttünk, aki hajlékonyságát, a változó időkkal való

kapcsolatait meg tudta őrizni, s ez Szabó Dezső volt, aki *Elsodort faluját* lángoló felkiáltójelnek szánta a megsemmisülésbe zuhanó népe mögé.”¹² A *Székely Közéletben* Tompa László kiemeli, hogy „Jancsó Béla – fiatalságát erősen cáfolgató érett ítélettel, nagy komolysággal – irodalomkritikai, esztétikai cikkeket ír. Tömörségre, egyéni színre törekvő stílusával sorai közt nagy olvasottságot árul el; mindenképpen feljogosítva, hogy benne a jövő egyik kiváló esztétáját reménykedve lássuk.”¹³

3. Többszörösen megalapozott volt Tompa reménykedése. A Székelyudvarhelyen élő, de a *Nyugat* szellemi vonzaskörében alkotó lírikus fájdalmasan érezte a lelkiismeretes kritika bántó hiányát. Mihály László, a *Tizenegyek* tagja – akinek pályakezdését Tompa egyengette – keserű szájjal tudatta Jancsó Bélával, hogy hiába híres költő az *Éjszaki szél* (1923) szerzője, a napilapok nem foglalkoznak vele, kötetének címe még csak a hírekben sem látott napvilágot.¹⁴ Amikor pedig Szabó Dezső a megváltozott létviszonyok üzenetével szembesül az ő „udvarhelyi tavaszait” felidéző kötetből, megrendülten írja le: „Tompa László igazán nagy költő.”¹⁵ Ezt már tudja Kuncz Aladár is, aki a francia internálótáborból hazaszabadulva és az erdélyi irodalom java erőinek összegyűjtésére vállalkozva elsőként keresi fel Tompát. E látogatás hatására írta meg a költő az udvarhelyiség, erdélyiség és európaiság gondolatkörére építő eszme-futtatását, amelyben kifejtette, hogy erdélyiségünkben európainak kell lennünk, és európaiságunkban a szülőföldhöz, Erdélyhez kell kötődünk.¹⁶ Németh László (f)elismerése sem váratott sokáig magára. *Erdély lelke a magyar irodalomban* című mérvadó tanulmányában úgy látta, hogy Tompa László „a székely alkat revelálója”. „Ember, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk. [...] Az egész élet újul meg benne, és megújul a vers. Az erdélyi líra Erdély lelkéből vetten konzervatív. De azt jelenti-e ez, hogy nem szabad a maga külön megjelenésére rátalálnia?”¹⁷ Jancsó Béla, akit jobbra az elbeszélő-művészet alkotás-lélektani kérdései foglalkoztattak, a harmadik Tompa László-kötetben fedezi fel a székely anyavárosban élő költő lírájának vulkanikus erejét: „Régebbi keserű daca, pesszimizmusa inkább Vajda Jánost juttatta eszünkbe. Új kötetének legnagyobb meglepetése éppen az volt, hogy a metafizikai kérdéseket döngető keserúségek hangján mind jobban túltör egy másik szólam, amely már remél és hisz. S mert azt ösztönösen teszi, ezzel hozza fel a lélek tudatalatti mélységeiből saját tipikus székely vonásait is. [...] Kemény lelkét kemény, sokszor érdes szavakkal fejezi ki, amelyekről lesúrlódott az artisztikum máza, amint vulkanikusan előtörték. Van bennük valami a jajkiáltások meztelen szuggesztívójából. Ezzel a zártságot törő őszinteséggel a székely lelket líraileg először igazán megéreztető Tompa Lászlónak még sok nagy, emberi mondanivalója lesz számunkra.”¹⁸

A székely mitológiát teremtő Balázs Ferenc a Trianon utáni állapotokból indult ki: „A magyar földet részekbe osztották, s a fejet – Budapestet – elzárták a karoktól és a lábaktól. [...] Eddigelé a vidék minden kitermelt értéke Budapestre

ömlött... [...] A nagy elbúcsúzáskor még nem lehetett tudni, hogy folyik-e vissza valami az árván hagyott területekre, vagy üti-e föl a fejét a hegyek között új íróserreg. De most erdélyi magyar irodalom új fejjel és új testrészekkel letagadhatatlanul és vitán kívül állóan: van.”¹⁹ Tehát létstratégiai kérdésnek tekintette a programadást. Vele párhuzamosan a kisebbségi kulturális paradigmaváltást előkészítő Jancsó Béla a székely néplélek felfedezésére buzdított. Abból a felismerésből indult ki, hogy a nemzeti katasztrófa, a tágabb szellemi boltozatú haza elvesztése után megmaradtak a szülőföld értéktartományai, éltető hagyományai. Felfogásában a „speciális erdélyiség kibontása és megvilágítása”, a „partikuláris helyi színek” felvillantása/tobzódása korántsem jelentette a regionalizmus egyedulalmát. A transzszilvanizmus-ellenes konzervativizmussal szemben fordult a korszak modern törekvéseihez, s a helyi hagyományok és az európai távlatú modernség ötvözését szorgalmazta. Már a *Tizenegyekből* kiderül, hogy nem volt ismeretlen előtte a német és a francia irodalmi regionalizmus, csak hogy amíg azoknak a képviselői a „tájhaza” felfedezésével a modern irodalmi törekvések ellenében léptek fel, a Trianon utáni elszakítottországban eszmélkedő fiatal írók az egyetemes emberi horizontok felé kívánták tágítani a beszűkült erdélyi láthatárt. „A székely szívtől a világ szívéig hordjuk-visszük a székely örömet, munkát, hitet és tragédiát: az Egyetemes Élet székely szavát” – vallotta Jancsó Béla.

Világ körüli útja után alapvetően megváltozott Balázs Ferenc irodalom-felfogása. „A magyar irodalom jövőjét nem tudom elválasztani az irodalom jövőjétől általában – ütötte le az alaphangot az *Erdélyi Helikon* ankétjában. – Az irodalom jövőjét pedig csak akkor látom biztosítottnak, ha az vagy filozófiává vagy pedig tudománnyá válik. [...] A képzetkapcsolás irodalma, a mese, a csinált fordulatosság, a különlegesség, az izgató bevegződés helyet kell hogy adjon a világnézeti vagy a lélektani és társadalomtani alapon megírt regénynek, tehát a filozófiának és a tudománynak, mert az emberi gondolkodás is a képzetkapcsolódástól a logikáig fejlődött. Szükségünk van egy olyan lapra, amely az egész magyar nyelvterületnek legyen szánva... [...] hogy tudomást szerezzünk egymás törekvéseiről, s egymásra legalább a nyomtatott szó közvetítésével hatással lehessünk.”²⁰

5. Ez az ankét mintha Jancsó Béla számára vízvázalasztó is volna: szakít az irodalomközpontúsággal. Az *Erdélyi Fiatalok* elindításával, melynek spiritusz rektora volt, előtérbe kerül a körülötte csoportosuló második értelmiségi nemzedék megszervezése, feladat-kijelölése, ami nélkül nem következett volna be 1933-ban az „erdélyiség fordulója” –, amit Tolnai Gábor fiatal szegedi irodalomtörténész ekképp tudatosított: „Megjelenésükkel lesz az erdélyiség, az erdélyi magyarság problémája – az irodalmi területen felül társadalmi és gazdasági kérdés is. Velük új korszaka kezdődik az erdélyiségnek.”²¹

Jancsó Béla, aki a húszas évek elején az életakarát és sorsvállalás elsődleges folyamatát látta a kisebbségi irodalmak értékteremtésében, az évtized végén

felismeri, hogy Erdélyben az irodalmi öntudatot nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat. Tudatosítani akarja a fiatalabb nemzedékek tagjaiban, hogy az élet továbbviteléhez megbízható helyzet- és önismeret, illetve követendő jövőkép szükséges. Ez készítette arra, hogy a székely irodalom sajátosságainak az elfogadtatása után életre hívja a kisebbségi társadalom megismerésének és demokratikus átszervezésének a mozgalmát.

Az irodalomközpontúsággal való szakítás nála korántsem jelentette az irodalmi tudatszféra alábecsülését. Egy átfogó szintézisben képzelte el a kettő érvényesülését. Az *Erdélyi Fiatalok* „építő korszakában” is intenzíven foglalkozott a művészetek alkotás-lélektani kérdéseivel, a művek társadalmi hatásával, az irodalomtörténet-írás korszerűsítésének elméleti-módszertani követelményeivel. Író volt, de orvos és orvostörténész is, aki egyaránt otthonos mind a természet-, mind a társadalomtudományok világában. Egyszerre látta kívülről és belülről az egyén, a közösség és a társadalom egymásra hatását. Másrészt: a műfaj-hierarchiában egymástól „távol álló” műfajokat egységes értékrendszer skáláján helyezte el egy-egy életmű vonatkozásában is. Integráló személyiségére jellemző, hogy például Kós Károly írásművészetére akkor is figyel, amikor kritikusként az irodalommal való hivatásos foglalkozást abbahagyta. Szociológiai/szociográfiai érdeklődésének köszönhetően pedig a sok műfajú Kós *Erdély és Kalotaszeg* című munkáját szükségszerűen új érték kategóriában helyezi el, s a kibontakozóban levő erdélyi otthonirodalom előképének tekintette azokat. Vagyis: integrálni tudta a szépírói világteremtést és a szociográfiai jellegű világfelmutatást. A *Szülföldem* megjelenése után elégtétellel tudatosítja, hogy a novelláival regényeivel, drámaival zenitre jutott Tamási miként teremtett új műfajt időszakos mondanivalói számára. A *Szülföldem* önéletrajz is – írja –, „hiszen a felbukkanó emlékek rajai a gyökérszalakat mutatják, melyből az író és ember Tamási táplálkozott és nagyra nőtt. Lehelletfinom művészi rajzok, miket csak a lélek mély rétegei tudnak megőrizni. De a *Szülföldem* korrajz is, a mai székely falu élete. Valami sajátos szociográfia, melyben semmi tudományosság nincs, mégis a falu mai életének minden vonatkozására mélyreható pillantást tud vetni. S az egyéni emlékezés és a mai életrajza mögött az örök falu áll, a közösségi élet, melyet évezredek s a faj belső törvényszerűségei alakítottak ki, s melynek család s egyén csak kis habjai.”²²

6. Tamási Áron egyik Budapesten kelt levelének tanúsága szerint (1934. szeptember 24.) Németh László kéziratot várt Jancsó Bélától az áprilisban indult *Válasz* számára. Tamási szívesen közvetítette a kérést, mivel még mindig bízott Jancsó esszéírói és irodalomtörténeti pályájának kiteljesedésében. Érvelése így hangzott: „Gondolkozz fokozottabban régi s állandó tanácsomon, hogy térj vissza az irodalomhoz. A szervezkedést más is megcsinálhatja talán, de amit te az irodalomban tehetnél, azt senki.”²³ Maga Jancsó is azt remélte, hogy valóban

visszatérhet az irodalomhoz. A fogorvosi szakvizsgát is azért tette le 1935-ben, hogy több időt szakíthasson az irodalom művelésére. Csakhogy a „szervezkedést” mégsem hagyhatta „másra”. Nem bízott ugyanis azokban, akik az erdélyi magyarság létérdekeitől idegen világnézetek járszalagjáról léptek a közéleti cselekvés pástjára, vagy pedig az elbalkánosított erdélyi viszonyokkal nem számolva váltak a „kisebbségi közélet” hangadóivá. „Tervei, elképzelései emberi érdekközösségek ellenkezőseiben, kicsinyes politikáján hiúsultak meg – olvasható Debreczeni László visszaemlékezésében a *Vigyázó torony* lapjain. – S mert világosan látta, hogy az általa elképzelt egészséges közösségi élet és új kisebbségi szellem csakis az ezeket gátló emberi esendőségek kiküszöbölésével lesz elérhető, nagy elszántsággal kívánt a dolgokon változtatni.”²⁴ Ezzel magyarázható, hogy – miként levelezéséből kiderül – a harmincas évek derekán bizalmatlanná, sőt gyanakvóvá vált nem egy korábbi munkatársával szemben.

a) Sohasem járt Nyugaton, s mégis európai tudott lenni – ekképp jellemezte szellemi habitusát Mikó. Amit mindenekelőtt világirodalmi tájékozottságának köszönhetett. Miként ez a kötet is tanúsítja, otthonos volt Balzac, Baudelaire, Dosztojevszkij, Anatol France, Gorkij, Edgar Allan Poe, Reymond, Romain Rolland, Shakespeare, Tolsztoj, Voltaire, Walt Whitman világában. Az irodalomteremtés lázában úgy akarta messze hallatszóvá tenni az „Egyetemes Élet székely szavát”, miként „Bartók Béla a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarataira”. Kritikai írásaiban a provincializmus távlatlanságát igyekszik meghaladni, mert meggyőződése – akár csak Dsida Jenőnek abban a korban –, hogy az erdélyi magyar irodalom csak akkor tudja betölteni a nyelvhatárokon belüli hivatását, ha öntisztító folyamat felgyorsítja. „A szép mindig korszerű. A cselekedet nem mindig irodalom, de az igazi irodalom már magában véve is mindig cselekedet” – ezzel az axiomatikus tömörséggel fogalmazott Dsida az *Erdélyi Helikon* ankétjában.

b) A Vallani és vállalni vitából (1929–1930) levont következtetések is megszilárdították Jancsó Béla álláspontját: a műteremtés folyamatában az írónak nemcsak a kisebbségi helyzettel kell szembenéznie, hanem a művészi kifejezés esztétikai követelményeivel is. Az 1918 előtti irodalom-felfogás átértékelése és Trianon utáni hivatásának tisztázása korszakváltó jelentőségű volt. Létfonosságúvá vált annak a művészetszemléletnek a meghonosítása, amelyik lehetővé tehetette a kisebbségi léthelyzet adekvát művészi kifejezését, ennek megfelelően pedig egy új életfelfogás sugallását. Most látszik igazán, hogy Jancsó Béla felfogása mélyen egybe cseng a Benedek Marcelléval, Kuncz Aladáréval, Babitséval. Ebben a törekvésben nemcsak a népies-nemzeti epigonizmussal, illetve a kisebbségi adottságokkal nem számoló európai irányzatokkal való szakítás mozzanata a fontos, hanem a valós szükségletekkel számoló irodalom autonómiájának a megteremtése is. A Szegedről hazatérő Jancsó egyaránt figyel Kunczra és Tamásira. Világosan látja, hogy Kuncz egyetemes távlatból közelítve akarja írói programmá avatni a valóság vállalását, Tamási pedig a felgyúlt

élmények és a kimondásra váró igazságok sugallatára hallgatva szeretné felismeréseit egyetemes érvénnyel ábrázolni.

c) A Buday Györggyel váltott levelekből úgy tudjuk, hogy Jancsó világirodalmi betájolással készült a magyar irodalom erdélyi ágáról tervezett szintézisének a megírására, amire leginkább Tamási biztatta. Az 1927. augusztus 21-én kelt beszámolójában ezt olvashatjuk: „A világirodalmi anyaggyűjtéssel nagyjában megvagyok [...], Mereskovszkij *Tolsztoj és Dosztojevszkije* nagyon érdekes rávilágítást adott gondolataimnak. S minden munka ellenére is feltétlenül ezt meg kell csinálnom a télen...”²⁵ A betájolás annak a természetes következménye, hogy addigra már írt a művészet lélektani és társadalmi jelentőségéről, az expresszionizmusról, értekezett Baudelaire-ről, Romain Rolland-ról, Shakespeare-ről, Molière-ről, Voltaire-ről, Balzac-ról, Edgar Allan Poe-ről, Walt Whitmanról. A *Vasárnapi Újság* közli az Erdélyi írók otthon című portrészorozatát (Áprily, Kovács Dezső, Olosz Lajos, Walter Gyula, Makkai Sándor, Reményik Sándor, Finta Zoltán), kritikákat jelentetett meg Makkai Sándor prózájáról, Reményik és Sipos Domokos költészetéről, Tamási, Kacsó, Nyirő elbeszélő művészetének kibontakozásáról. A magyar klasszikusokról addigra megjelent Mikszáthról, Jókairól, Vajda Jánosról, Csokonairól, Berzsenyiről, Tóth Árpádról, Karinthyról írt esszéje. Kezdetől Ady, Móricz és Szabó Dezső korszakos jelentőségére hívta fel a figyelmet.

d) Nagy kihívást jelentett Jancsó Béla számára, hogy a harmincas évek első felében, amíg az ifjúsági közélet szervezése és a fogorvosi pályára való készülődés kötötte le minden idejét, megjelent Ion Chinezu (*Aspecte din literatura maghiară ardeleană* [Fejezetek az erdélyi magyar irodalom történetéből], 1930), majd Tolnai Gábor doktori értekezése (*Erdély magyar irodalmi élete*, 1933), s még testvéröccse is megelőzte őt célkitűzéseinek valóra váltásában. Mi több, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* bevezetőjében Jancsó Elemér azzal lepte meg a közvéleményt, hogy évek óta dolgozik az „elcsatolt részek” irodalomtörténetének megírásán, amit *A modern magyar irodalom története* címmel tervezett kiadni – közel hatszáz oldalon, száz illusztrációval. Ennek volt része *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1934-ig* című, nagy vitát kiváltó tanulmánya, mely 1934-ben jelent meg a *Nyugat*-ban.

A fiatal román irodalomtörténész az első évtized (1919–1929) irodalmi arcképcsarnokát mutatta be kortársainak, a Szegedi Fiatalok köréhez tartozó Tolnai Gábor pedig az erdélyi irodalmi élet másfél évtizedének jelenségeiről tájékoztatta a magyarországi érdeklődőket. Tolnai észrevételei révén a földrajzi elszakíttóság is alakította a magyar irodalom erdélyi ágának az önszemléletét. Amiképpen Erdélyből is hitelesebb, objektívebb képet lehetett alkotni a magyarországi szellemi élet antinómiáiról. Szerencsés egybeesés volt az is, hogy mind Chinezut, mind Tolnait a megismerés és értékközvetítés jótékony szándéka vezérelte. És – tegyük hozzá – akkor még egyik félnek sem voltak politikai/ideológiai, illetve nemzedéki elfogultságai. Chinezu munkája kapcsán Jancsó Béla egyrészt azt emelte ki, hogy a szerző nemcsak a vitathatatlan értékeket vette számba – az átlagterméssel is behatóan foglalkozott; másrészt a szerző

érdemének tudta be az adatgyűjtés alaposságát, az anyag rendszerezésének kritikai megbízhatóságát, illetve azt, hogy az értékelések rendjén művészi és egyetemes szempontokat érvényesített. „Amit kívülről meg lehetett tenni, azt ő megtette” – hangsúlyozza Jancsó –, mert tudja, hogy „az irodalom egy nép megismerésének legfőbb útja”. Könyvével elősegítette „fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”.

7. Jancsó Béla szekundér-művészetnek tekintette a kritikát, amelynek inspiráló talaja maga a mű. Olosz Lajosról elsőként mondja ki, hogy költői „látása festői és szobrászi”, miközben a modern lírikusok legtöbbje zenei formákra hangszereli műveit. Az „erős, kemény festői színek”, a „súlyos, plasztikai képek” nála különös, egyéni versformában kelnek életre, a gondolat és a hangulat váltakozásait követve. Ezzel együtt „Olosz is, formája sajátos zártságában a mai lélek legmélyebb problémáival: a humanizmus, a hit és a jövő nemzetköziség problémáival él együtt. S költészetének jellegzetes és mély gyökere is a végzetbe vetett hit. [...] Az örök szépség művészi arcain, Böcklinen, Rodinen csodálkozik, s a színes, érthetetlen, végtelen életen. [...] És állja az erdélyi harcot, ahová rendeltetett.”²⁶ Az irodalmi központtuktól távol élt, miként Tompa László is. Az egyetemes távlatban gondolkodó irodalomesztéta ugyancsak az elsők között látta meg Tompa „érdes szavú” költészetében a sorsára hagyott székely nép magányos drámáját.

Nemcsak a klasszikussá vált erdélyi költőkben fedezi fel az időt álló értéket, a pályakezdők tehetséggondozásához is van érzéke. A húszéves Bodoni Miklósban (1905–1931)²⁷ meglátja az induló erdélyi magyar irodalom egyik komoly ígéretét. Az kelti fel érdeklődését, hogy a fiatal költő líráját zeneiség, artisztikum jellemzi, s ugyanakkor igényesen fordítja Heinét, Morgensternt, Kokoschkát. Természetesnek tartja, hogy 1925-ben egy fiatal tehetség nehezen talál magára az Ady-hatás, az Arany-epigonok, az aktivizmus stb. útvesztőiben, de mert eredetiségét is megcsillantja, Bodoninak rá kell ébrednie, hogy „a vers a *közvetlen* átéreztetés művészete”. Arra hívja fel a figyelmét, hogy keresnie kell „a világ-líra kollektív megnyilvánulásait (Whitmann, Verhaeron, hindu költészet) és keleti rajongása a japán verstől egyszer csak finom szövést, a hindutól mély összefüggéseket teremt. Így eljut a túlhaladott egyéni lírától igazi önmagához is, s meg-megvillanó ígéreteit beválthatja.”²⁸

Nagy Imre, Gy. Szabó Béla munkásságában azt a művészt ünnepli, aki a tudatos hatáskeltés legkisebb igénybevétele nélkül ösztönösen, művészileg tudja felkelteni a közös emberi sors rezdüléseit. Rodin kapcsán Rainer Maria Rilket idézi, akinek esszéjét a legszebb művészettolmácsolásnak tekinti: „Egykor majd fel fogják ismerni, hogy mi tette olyan nagyvá ezt a nagy művészt: az, hogy egy munkás volt, aki egyébire nem vágyott, mint arra, hogy egészen és minden erejével behatolhasson szerszáma egyszerű és mostoha világába. Lemondás volt ez valahogy, lemondás az életről, de éppen ezzel a türelemmel nyerte meg az életet, mert vésőjéhez eljött a világ.”²⁹

8. Jancsó Béla egyaránt otthonos mind az esztétikai értékalakzatok, mind a társadalomtudomány világában. Az irodalmi kérdések megítélése során mindig az esztétikai mércéhez igazodik. Világirodalmi olvasmányai (főként Emerson, Carlyle és Wilde) hatására leginkább az esszé műfajához vonzódott. „A társadalom az embernek csak az egyik lelki frontja – fejtette ki öccsének 1935-ben. – Mindenség, természet, önmaga: mind olyan örök harcterek, amelyekben az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és birkózni fog” (*Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen.*) Feljegyzései között ilyen címekre bukantam: *Az alkotás pszichológiája – egyetemes emberi fejlődési modell* (1930. VII. 28.); *Az alkotás komponensei* (1933. IV. 23.) Az előbbiben az „örök anyag”-nak „örök formába öntése” kapcsán érinti az ösztönösség, a tudatosság és a kifejeződés hármas egységét, nem hagyva háttérben a tudatalatti rezgések felkeltésének kérdését sem. „A tudat csak közvetítő – jegyezte fel –, a vezeték szerepét tölti be.” Az alkotás komponensei között öt elemet tart számon: mag, foglalat, kifejezési készítés, kifejezési forma, korszükségletek. Az öntudatlan asszociációknak, az ihletnek szán kitüntetett szerepet. Ezek a kulcsszavak rendre feltűnnek majd 1935-ös tanulmányában.

Szántó György munkássága kapcsán ezt írja: „Leglényegük szerint nem regények ezek a regények, csak regény-formái – az esszének. Az esszének, ennek a végtelenül gazdag lehetőségű műfajnak, mely félig tudomány, mert gondolati a lényege, de művészet, mert megvalósulása és szuggesztívója érzelmi és transzcendens is. Carlyle teremtette meg, aki úgy írt a francia forradalomról és a hősökről történelmet, hogy az regény és sok helyen már dráma. Emerson és Wilde Oscar is a gondolatok művészei. A művészet oldaláról ugyanakkor Mereszkovszkij az, aki regénybe rejti hatalmas gondolati koncepcióit. És Szántó György regényei ugyane síkon mozognak, az Ember ösztönös és tudatos élete között, a tudatosság alatt megmutatva az ösztön gyökereit és a kultúrákban az ösztönös emberit, az embert szinte új ösztönében: a kultúrösztönben. Az esszé, mint a művészet fejlődése, óriási lépés az egész ember megmutatására, ki is él éppen úgy az ösztönös, mint a tudatos életben, és akinek kétágú életét csak ebben az egységben lehet teljesen átéreztetni. És Szántót a műfaji hasonlóságon túl még lélekrokonság is fűzi Mereszkovszkijhoz, aki nagy regénytrilógiájában, Tolsztojról és Dosztojevskijről írt hatalmas esszéjében hasonló koncepciókat épít, és azonos következtetést von belőlük: Nyugat és Kelet ellentétéből az európai léleknek Kelet lelke által való újjászületését.”³⁰ Az esztéta Jancsó azt ajánlotta az irodalomtörténész Jancsónak, hogy tárgyalja külön az alkotás lélektani folyamatát és a kész mű társadalmi hatását, mivel a két folyamatot külön törvények szerint működik, egymással legfennebb érintkezésben vannak. Mihelyt az író „tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségizlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében ír, legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel. [...] A földnélküliség, népbetegségek, egyke stb. társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseit csak társadalmilag,

egészségügyileg és gazdaságilag lehet megoldani. Az irodalom legfeljebb lelki indításokat a megoldásra! Megoldotta-e pl. Reymond a lengyel paraszt problémáját? Vagy mondjuk Dosztojevszkij vagy Gorkij az oroszét? [...] Az írói alkotás leglényege: ösztönös asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez – csak ez lehet művészi tárgy –, [amit] kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az ún. tartalom és a magatartás az élettel szemben: ez az író legbelsőbb adottságaiból, egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi. Minden kornak van irodalmi szükséglete. Minden kor vár valamit irodalmától, és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelki tartalma kifejezése, máskor éppen annak a kifejezése, ami belőle és korából hiányzik.”³¹

9. Amikor Jancsó Béla 1926-ban elvitte a *Nyugat* szerkesztőségébe a Kemény Zsigmondról szóló „remekét” (Mikó Imre), Osvát hosszasan elbeszélgetett vele családi körülményeiről, az orvosi és az írói hivatás humanista eszméiről, majd apróbb megjegyzéseket tett a *Zsigmond báróra*. „Itt ezt a szót ki lehetne cserélni – mondta Jancsónak –, de nem teszem, mert a stílus veszítene egyöntetűségéből.” Ez a megkülönböztetett tisztelet arra vall, hogy akkoriban Jancsó az esszé új formáinak a megteremtésére törekedett. Mindenekelőtt a nyelvi archaizálással, a forgatókönyvszerű dramatizálással, a tömörítés ökonómiájával. Hogy mennyire tudatos eljárás volt ez Jancsónál – az 1938-as Kölcsey-tanulmány is a *Nyugatban* megjelentek archaizáló stílusában készült –, azt tételesen is kifejtette Kemény Zsigmond újraértékelése kapcsán az *Erdélyi Helikonban*. Meglátása szerint a kritika túldicsérte Keményt, az olvasóközönség pedig igazságtalanul mellőzte/mellőzi őt. Ezért elodázhatatlan feladattá vált, hogy esszéisztikus formában az egyetemes magyarság közvéleménye elé kerüljön legmaradandóbb írói értékeinek ma is érvényes gondolatvilága.³²

Mikó Imre, aki közeli rokonként és bizalmas barátként jól ismerte unokabátyja lelki traumáit, felfedi, hogy „mindenikben kissé magát írta meg, ezért olyan szívhez szólók írói portréi. „Keménynél a vasakarató apa jelentkezik, aki orvosi pályára küldi fiát. Ugyancsak Keménynél, de Vajdánál is a be nem teljesült szerelem, Karinthy-nál a nőprobléma él, és felvetése emlékeztet Jancsó Béla magánéletére. Móricz Zsigmondról írt tanulmányában a Báthori és Bethlen alakjában ábrázolt kettőslelkűség megdöbbentő személyes probléma, Kölcsey-tanulmányában a meg nem valósult reformok mögött érezzük a közéletből visszavonuló Jancsó Bélát a harmincas évek végén.”³³

10. Hogy milyen volt az 1945 után marginalizálódott Jancsó Béla irodalom-felfogása? Ennek írásos nyomjeleire alighanem már csak levelezése kiadásának folytatása során bukkanhatunk. Ahogy 1954. január 10-én kelt soraiban az

Áprilyt búcsúztató és Makkai Sándor elmenetelét közösségi drámaként megélő Jancsó Béla felköszönti a „geothei évtizedbe lépő”, „a kicsinyes tülekedések minden önzésétől” végtelenül távol élő Tompa Lászlót, annak korszakhatárokon túlmutató jelentősége van. Hatvanadik születésnapja alkalmával még harminc közlemény, méltatás, elemző írás foglalkozott a *Magányos fenyő* és a *Lófűrösztés* című emblematikus versek szerzőjével. A hetvenedikén mindössze öt, és korántsem érdemben. „Olyan vagy előttem, mint a Hargita. Mennyien járnak tövében, s milyen kevesen látják! A növekvő évtizedek szétfűjják a ködöt, s csak akkor, csak most látszik – mint a gyimesi szorosból szembenézve – hegyhullámok felé emelkedő nagysága! A csúcs magányával, de melyben az örök dolgok együttléte lüktet.”³⁴

A növekvő évtizedek lassan Jancsó Béla körül is szétfűjják a ködöt, s egyre tisztábban látszik – töredékében is teljességet sugalló – életműve.

JEGYZETEK

- 1 Jancsó Béla levelezése, I, 100–103.
- 2 Uo.
- 3 I. m. 119–123.
- 4 Jancsó Béla: Az Előre programjához. *Előre*, 1922, 7–8. 30–31.
- 5 Mikó Imre: Tamási Áron levelei Jancsó Bélához. *Utunk*, 1972, 50.
- 6 Cseke Péter: *Vigyázó torony*, 141.
- 7 Benedek Elek irodalmi levelezése, II. 1925–1928, Közzéteszi Szabó Zsolt. Buk., 1984, Kriterion Könyvkiadó, 125–126.
- 8 *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája (1924–1944)*. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, I, 64. *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája (1924–1944)*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Buk., 1979, Kriterion Könyvkiadó, I, 64.
- 9 Jancsó Béla: A magyar irodalom hivatásáról. *Erdélyi Helikon*, 1930, 1. 31.
- 10 Dsida Jenő: A magyar irodalom hivatásáról. *Erdélyi Helikon*, 1930, 1. 24.
- 11 Ignótus Pál: A magyar irodalom hivatásáról. *Erdélyi Helikon*, 1930, 1. 30–31.
- 12 k. a. [Kuncz Aladár]: Tizenegyen. *Ellenzék*, 1923. aug. 5.
- 13 Tompa László: Tizenegy. *Székely Közélet*, 1923. júl. 22.
- 14 Jancsó Béla levelezése, I, 54–57.
- 15 Szabó Dezső: Éjszaki szél. *Élet és Irodalom*, 1923, 7–8. 86–87.
- 16 Tompa László: Az új erdélyi irodalom. *Ellenzék*, 1923. szept. 23.
- 17 Németh László: Erdély lelke a magyar irodalomban. *Társadalomtudomány*, 1926, 5, 393–401.
- 18 Jancsó Béla: Ne félj! *Brassói Lapok*, 1929. máj. 26.
- 19 Balázs Ferenc: *Erdélyi magyar irodalom*. Kolozsvár, 1923, Tizenegyek, 7–16.
- 20 Uő.: A magyar irodalom hivatásáról. *Erdélyi Helikon*, 1930, 1. 22.
- 21 Tolnai Gábor: Az erdélyiség fordulója. In T. G.: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933, 120–131.
- 22 Jancsó Béla: Szülőföldem. *Erdélyi Fiatalok*, 1939, 1. 13.
- 23 Jancsó Béla levelezése, II, 178–179.
- 24 Cseke Péter: *Vigyázó torony*, 150.
- 25 Lásd uő.: Jancsó Béla bartóki irodalomeszménye. In Cs. P. *Az emlékezet feltámasztása*. Válogatott és újabb tanulmányok. Bp., 2019, Magyar Napló–Fókusz Egyesület, 281–292.
- 26 Jancsó Béla: Olosz Lajosnál otthon. *Vasárnapi Újság*, 1923. dec. 24.
- 27 *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, I. Buk., 1981, Kriterion Könyvkiadó, 249.

- 28 Jancsó Béla: S. Bodoni Miklós: Húszéves arcom. *Újság*, 1925. okt. 25.
29 Uő.: Rodin. *Erdélyi Fiatalok*, 1940, 1, 7.
30 Uő.: Szántó György. *Erdélyi Helikon*, 1929, 5.
31 Uő.: Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, 2, 43–52.
32 Uő.: Pálffy János Kemény Zsigmondja és a Kemény Zsigmond-probléma. *Erdélyi Helikon*, 1930, 1, 121–122.
33 Mikó Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka*
34 Lásd Cseke Péter: Tompa László „udvarhelyi udvartartása”. In Cs. P.: *Erdélyi értékhorizontok. Újabb eszmetörténeti tanulmányok*. Bp., 2015, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 96–115.

Nagy-György Ágnes: Ritmusok II. (kerámia, 55×45×10 cm, 2019)